

УДК. 303.2 303.214.3

Сірий Є.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук, професор, керівник НДС

Нахабич М.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, провідний інженер НДС

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ РЕАЛІЗАЦІЇ БАЗОВИХ ЖИТТЄВИХ ПОТРЕБ ЯК ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО КОМПОНЕНТУ У СИСТЕМІ ПОБУДОВИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ТА МЕТОДИКИ ВИМІРУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Даний матеріал присвячено аналізу показників життєвого рівня населення, котрі широко застосовуються у практиці дослідження соціальної напруженості. Даний аналіз передбачає вивчення пізнавальної раціональності наявного інструменту з метою його модифікації та застосування у синтезованій методиці виміру соціальної напруженості. Паралельно перевіряється валідність деприваційної складової у формуванні та протіканні соціальної напруженості.

Ключові слова: соціальна напруженість, депривація, базові потреби, валідність, соціологічний інструмент.

Данный материал посвящен анализу показателей жизненного уровня население, которые широко применяются в практике исследования социальной напряженности. Данный анализ предусматривает изучение познавательной рациональности имеющегося инструмента с целью его модификации и применения в синтезированной методике измерения социальной напряженности. Параллельно проверяется валидность депривационной составляющей в формировании и протекании социальной напряженности.

Ключевые слова: социальная напряженность, депривация, базовые потребности, валидность, социологический инструмент.

This material is devoted to the analysis of living standards of the population, which is widely used in the practice of researching social tension. This analysis involves the study of the cognitive rationality of the available tool with the aim of modifying it and applying it in a synthesized methodology for measuring social tension. In parallel, the validity of the deprivational component in the formation and flow of social tension is tested.

Key words: social tension, deprivation, basic loss, validity, sociological tool.

Актуальність, постановка проблеми. Вивчення соціальної напруженості відноситься до переліку достатньо складних дослідницьких проблем. Це пов'язано не тільки із специфічністю та складністю самого цього феномена, його латентністю і нестійкістю, але і з вибором найбільш валідної методики та інструменту його вивчення. Останнє особливо актуально у зв'язку з наявністю різних, зокрема міждисциплінарних методик її дослідження та інструментів її вимірювання. Кожна з них реалізує авторські методологічні установки і є адаптованою під конкретні умови.

Показник соціальної напруженості – це комплексний системний показник, який включає вимірювання суб'єктивних оцінок напруженості на різних соціальних рівнях, в різних формах і в різні періоди часу. Досвід та практика показують, що у її вимірі залучається немало, як прямих так і опосередкованих компонент-показників, які у сукупності інтегрально відображають більш повну картину її рівня. Тут необхідна детальна емпірична інтерпретація цього феномена і ретельний відбір індикаторів, котрі дають ключову інформацію про це явище, і які могли б з допустимою надійністю і точністю описувати цей об'єкт вимірювання. Однак завдання своєрідної перебудови чи удосконалення методики виміру соціальної напруженості вимагає від нас не тільки вивчення та використання практичного досвіду дослідників соціальної напруженості, але і вивчення та поновлення теоретичного надбання (як онтологічна складова), аргументацію та обґрунтування методико-методологічних розробок (як гносеологічна складова) виміру соціальної напруженості з вищим ступенем валідності та верифікації. Це і визначає **наукову проблему** методологічного характеру.

Даючи робоче визначення соціальної напруженості у попередніх матеріалах [2, 3], ми пригадували про наявність різних несприятливих подій зовнішнього середовища, іменовані зовнішніми її причинами, що викликають певну реакцію у формі її симптомів. Центральною і чи не головною причиною симптоматики соціальної напруженості в Україні (в принципі, як і у всьому світі), як показує життєвий досвід і дослідницька практика є зниження рівня прожиття населення, що проявляється у багатьох прямих та посередкованих ознаках. Тому, синтез пізнавальної моделі соціальної напруженості варто почати з невеликого обґрунтування заданих пошукових сторін.

Соціальна напруженість виникає, коли більшість людей відчуває неможливість задовольнити власні життєво важливі (актуалізуючі) потреби. Істотні чинники нестабільності суспільної свідомості викликають погіршення становища людей. Відчуття незадоволеності властиве сьогодні не тільки тим, що живе за межею бідності, але і багатьом представником прошарку «більшого достатку». Однакові соціальні умови різні люди сприймають і розуміють по-різному. В результаті навіть усередині одних і тих же соціальних груп існує різне розуміння власних інтересів. З кінця 80-х – на початку 90-х років суспільство колишнього СРСР, у тому числі і Україна опинилася в глибокій системній кризі, з характерною, у нашому розумінні, соціальною напруженістю. Її головними ознаками були і є: тривога, незадоволеність існуючим становищем справ, стурбованість, недовіра до влади та інше.

Влада не врахувала ту обставину, що при переході від однієї формації до іншої суспільство опиняється в маргінальному становищі, і не на короткий строк. Змінювався статус, рольова поведінка людей, шкала соціальних цінностей. Якість та рівень життя, як найістотніші чинники, що визначають соціальну напруженість, у нас хронічно знаходилися на низькому рівні. З цим, знаходить своє підтвердження положення Є.Гіденса, що соціальні проблеми мають, певну суспільно-історичну форму [1]. Так як процеси перетворення, що супроводжуються політичною і економічною нестабільністю, погіршенням рівня життя, втратою колишньої системи соціальних гарантій та іншим, не можуть не відбиватися на умонастроях всіх верств населення, відповідний характер яких і визначає соціальну напруженість. Її витoki та чинники характеризуються широким спектром різномаяття та множинністю. Більшість людей відчувають, а потім у міру розвитку подій усвідомлює, що задоволення їх соціальних, економічних, політичних, національних, культурних або яких-небудь інших життєво важливих потреб, інтересів і прав, знаходиться під загрозою або навіть стає неможливим. Її природа давно досліджується фахівцями різних суспільних наук, в результаті чого сформовано немало концептів та теорій соціальної напруженості.

Теоретично та концептуально зміст поняття соціальної напруженості розглядався у зв'язку з такими явищами, як депривація та фрустрація, втрата соціальної ідентичності, соціальна дезинтеграція тощо. Кожне з них вкладає свою своєрідність у її зміст, чинники, механізм появи та протікання. Одним із центральних елементів у різних поясненнях соціальної напруженості і зв'язаних з нею імовірних протестних дій (як одна із інтерпретативних моделей) виступає *депривація*. Відомо, що це, свого роду психо-соціальний стан суб'єкта, детермінований відсутністю чи позбавленням задоволення своїх основних (життєвих), як матеріальних, так і духовних потреб достатньою мірою, впродовж тривалого часу. Її, як правило, пов'язують не тільки з падінням рівня життя, виникненням реальної проблеми зубожіння населення, але і з потребами іншого рівня.

У першу чергу її переживають ті, хто не може адаптуватися до соціальних змін із-за високих цін, зниження доходів; із-за страху втратити роботу, статусу або із-за «переломного» синдрому, тобто неможливості змінити картину світу, стереотипи, погляди і переконання, що склалися. Супротив цьому процесу призводить до наростання внутрішньої напруженості, дискомфорту, що примушує зрештою до реалізації цих спонук. Тому, точками, в яких концентрується напруженість, є матеріально-соціальна сфера суспільного життя (що є більш притаманним для наших умов).

Різномаятна нестабільність становища людей в конкретній соціальній, територіальній, демографічній, професійній і іншій спільності приводить їх в стан дратівливості, прихованій агресії. В безмежній комбінації чинників формування соціальної напруженості вони пререплітаються та накладаються, тому прийнятним вважаємо застосовувати *інтегральний формат депривації*.

Як бачимо, на соціальну напруженість в країні та її регіонах впливає безліч груп факторів, серед яких одним з найбільш важливих є якість життя

населення. До групи факторів якості життя населення в першу чергу входять і застосовують такі, як: низький матеріальний рівень; зростання злочинності; безробіття; несправедливий розподіл доходів; низький рівень соціального забезпечення; демографічні фактори; смертність усіх видів; зростання кількості психічних захворювань; загострення житлової проблеми; збільшення кількості розлучень; зменшення обсягів і якості медичних послуг; екологічна ситуація. Однак ці показники у заданій предметності не зовсім відповідають заданій інструментальній функціональності, і тому потребують відповідної трансформації у інший формат (що буде показано нижче, з аналізу даних таблиць).

У сучасній дослідницькій практиці і досвіду вивчення соціальної напруженості застосовується чимало різних показників та індикаторів, що характеризують рівень якості життя, достатку, як прийнятні та валідні засоби виміру окремих сторін-компонентів соціальної напруженості. Однак, зтверджувати про валідність та верифікаційність окремих таких вимірювальних засобів (показників, індикаторів, шкал) не приходиться, з декількох причин. Про це нами вказувалося у попередніх матеріалах стосовно «строкатості та інтуїтивності» підходів до вимірювання соціальної напруженості» [2; 3]. Зокрема це пов'язується із слабкою експлікацією базового поняття «соціальна напруженість», з відсутністю чітких теоретичних моделей даного явища, з неопрацьованістю методологічних підходів до вимірювання напруженості, з відсутністю прийнятних, надійних вимірювальних інструментів [2; 3].

Вітчизняною наукою виділяються показники соціальної напруженості, які можна об'єднати в різні блоки та групи. Однак, зараз мова йде про аналіз та валідизацію деприваційного поля у з'ясуванні природи соціальної напруженості, про показники соціальної депривації або фрустрації як вираження стану і рівня незадоволення існуючими умовами життя, пригніченості основних життєвих потреб та інтересів. Вони фіксуються, головним чином, за допомогою оцінок якості і рівня життя (прийнятності / неприйнятності; толерантні / нетерпимі; високі / низькі; «стандарти» та очікування).

Попередній огляд відповідних джерел показує, що дослідники часто концентрують більше своєї уваги на емпіричному вимірі соціальної напруженості та її складових, процедурі формалізації понять і вдосконаленні методичного інструментарію прикладного дослідження (хоча у цьому нічого упередженого немає). Але, при цьому характерне обмеження себе описом окремих аспектів, підмінюючи істинність розуміння предмету дослідження правильністю методики дослідження. Однак правильність, як оцінка дій соціолога (володіння технікою прикладного дослідження) не ототожнюється з істинністю – оцінкою змісту дослідження того, наскільки воно відповідає об'єкту дослідження. І такі речі часто трапляються.

У широкій системі дослідницьких проектів зовнішні чинники соціальної напруженості репрезентуються у чималій кількості показників, серед яких можна виділити:

- задоволеність соціально-економічною ситуацією в регіоні (індикатор – ступінь задоволеності);
- оцінка зміни соціально-економічної ситуації в регіоні за останній період (індикатор - напрям і ступінь зміни);
- оцінка матеріального становища сім'ї (індикатор - рівень добробуту);
- оцінка зміни матеріального становища сім'ї за останній період (рік) (індикатор - напрям і ступінь зміни);
- самооцінка рівня життя (індикатор - споживчий статус);
- оцінка зміни рівня життя сім'ї через певний час (рік) (індикатор - напрям і ступінь зміни);
- розподіл витрат сім'ї (структура витрат).

Кожний із цих показників, як інструмент містить свої особливості та пізнавальний потенціал, і в залежності від предмету дослідження проявляє свої валідні сторони. Однак, визнаючи правомірність застосування подібних методів у вимірюванні якості життя, відзначається їх низька валідність у вимірюванні саме соціальної напруженості. І аргументів тут не мало. Що стосується предметного поля «якості життя», то серед фахівців є загальновідомим, що відповіді на такі прямі питання вельми часто формуються під впливом сьогохвилинних настроїв, і через це не здатні дати дослідникові вірне уявлення про соціальне самопочуття респондента. Крім того, соціологами зафіксована схильність респондентів завищувати свої оцінки задоволеністю життям.

Але, питання не в цьому, а у *наявності проблемності* у змісті запитання-індикатора. Якщо ми подивимося і проаналізуємо цю вищезазначену групу показників, то саме до такого висновку і прийдемо, не піддаючи їх критичному аналізу. Однак, у розрізі нашого аналізу, головним слід відзначити наявність таких показників, «інституційоване» їх використання у якості визначення зовнішніх чинників соціальної напруженості. Наведемо результати кабінетного дослідження, проведеного НДС факультету соціології наукової теми №16БФ017-01 «Методика моніторингу стану та відмінностей соціальної напруженості в регіонах України», яке, власне, і присвячене цій методологічній проблемі. Ми поставили собі мету-завдання проаналізувати окремі аспекти використовуваних у вітчизняній соціологічній (опитувальній) практиці методик, вимірювальних блоків та їх компонентів у дослідженні соціальної напруженості. У цьому загальному завданні ставилося кілька субзавдань в аспекті виявлення особливостей, специфіки, характеру змісту вимірювальних компонентів соціальної напруженості, щодо прийнятності, валідності, пізнавальної раціональності їх застосування. Перше завдання стосувалося вияву та впливу зовнішніх чинників на появу та підсилення соціальної напруженості. Це, в першу чергу стосується місця та оцінки деприваційної складової у концепті соціальної напруженості сучасного українського суспільства.

Для аналізу та порівняння нами були використанні первинні (масивні) та вторинні дані нижче зазначених дослідницьких проектів:

1. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство», 2013 р.// Інститут соціології НАН України.
2. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство», 2015 р.// Інститут соціології НАН України.
3. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство», 2016 р.// Інститут соціології НАН України.
4. Дослідження «Ваша думка – травень 2013 р.»// Центр Разумкова та Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва».
5. Загальнонаціональне дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 20 грудня 2016 р.
6. Дослідження «Думки та погляди населення України» 4-19 грудня 2014 р. // Київський міжнародний інститут соціології, .
7. Всеукраїнське дослідження «Думки та погляди населення України: грудень 2015 р. (Омнібус)» // Київський міжнародний інститут соціології.
8. Всеукраїнське дослідження «Думки та погляди населення України», травень 2016 р. (Омнібус)» // Київський міжнародний інститут соціології.
9. Всеукраїнське дослідження «Оцінка суспільно-політичної ситуації в Україні», лютий 2016 р.// «Агенція суспільно-політичних досліджень та комунікативних стратегій».

Нижчеподані таблиці (Табл.1 – 6.), котрі репрезентують індикатори зовнішніх чинників соціальної напруженості і відповідні їм структурні та числові характеристики дуальним чином проявляють свою інструментальну валідність. По-перше, зазначені індикатори (табл.1., дані Соціологічного моніторингу 2013-2016 рр.) містять ознаку відчуття суб'єктом *проблемності* соціальної ситуації, що прямим чином відноситься до предмету дослідження. По-друге, результати цих досліджень вказують на незадоволеність базових потреб населення, прояв абсолютної депривації (знаходять емпіричне підтвердження теорії теорії базових людських потреб, депривації Т.Гарра Дж. Девіса, Дж. Доннальда, Е.Азара, Дж. Бертон та ін.).

За даними моніторингового дослідження, протягом останніх 4 років населення України найбільше побоюється: «зростання цін» (max.- 85,1%), «безробіття» (max.- 78,1%), «невиплати зарплат, пенсій» (max.- 75,4%), «зупинки підприємств» (max. - 38,8%) , «голоду» (max. - 39,7%). Сукупність та рейтинг цих позицій вказують і цілком відображають небезпідставну зтривоженість від реального та потенційного зuboжіння, бідності, зменшення матеріального достатку. Це хронічні побоювання населення. Однак, такі означені позиції як: «зростання злочинності» (max. - 51,4%), «нападу зовнішнього ворога» (max. - 52,4%) хоча є цілком ситуативним (в недалекому минулому не характерним проявом побоювання), однак, вони також відносяться до базових потреб безпеки.

Схожа картина бачиться і згідно результатів інших досліджень (табл. 2, КМІС 2016 р.). Так, із суспільних проблем, найбільше занепокоять населення: «війна на сході» (73,6%), «зниження рівня життя» (61,9%), «економічна

ситуація в Україні» (46,3%). Даний індикатор також містить ознаку проблемності.

Таблиця 1 - Як Ви вважаєте, чого люди зараз побоюються найбільше? (Соціологічний моніторинг, 2014-2016 рр.) (%).

		2013	2015	2016
1	Зростання цін	79,6	75,0	81,1
2	Безробіття	78,1	70,7	72,7
3	Невиплати зарплат, пенсій тощо	75,4	68,0	61,1
4	Зростання злочинності	49,4	41,4	51,4
5	Зупинки підприємств	36,4	38,8	37,9
6	Голоду	29,8	39,7	38,8
7	Нападу зовнішнього ворога на Україну	9,5	52,4	42,8
8	Розпаду України як держави	14,5	29,7	32,5
9	Холоду в квартирі	18,4	26,1	29,4
10	Масових вуличних безпорядків	18,6	26,1	28,1
11	Зараження небезпечними для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД тощо)	36,6	19,9	23,7
12	Встановлення диктатури в країні	18,3	17,8	20,3
13	Наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС	18,6	12,6	11,9
14	Міжнаціональних конфліктів	14,3	20,3	24,9
15	Міжрелігійних конфліктів	8,6	7,8	11,2
16	Повернення до старих порядків часів застою	7,5	13,4	10,9
17	Напливу біженців, переселенців і приїжджих	7,4	15,2	20,4
18	По-справжньому нічого не боятися	4,8	1,5	1,3
19	Інше	1,7	2,2	3,6

Таблиця 2 - Які із суспільних проблем непокоять Вас найбільше? (2016, КМІС) (%).

1	Війна на Сході України	73,6
2	Рівень життя	61,9
3	Економічна ситуація в Україні	46,3
4	Безпека України	21,4
5	Політична ситуація в Україні	15,0
6	Відносини з Росією	13,7
7	Злочинність	13,6
8	Відродження української нації	4,3
9	Відносини з Європейським Союзом	5,9
10	Проблеми анексії Криму	6,2
11	Екологічні (Чорнобильська та інші)	6,8
12	Інше	4,6
13	Відносини між громадянами України різних	3,5
14	Статус російської мови в Україні	0,5

Під таким же «кутом зору» вияву чинників соціальної напруженості та наявності ознаки проблемності в досліджуваному індикаторі вибудовується рангова низка чинників тривожності населення (табл. 3., КМІС 2014р.), де сукупність таких позицій як: «зростання цін», «зростання тарифів і комунальних платежів», «падіння курсу гривни», «банкрутство української економіки», «рівень корупції», «ризик втратити роботу» також прямим чином указують на чинник об'єктивного зниження рівня життя населення (нагальні матеріальні базові потреби). Інші зазначені «вагові» позиції – «нездатність центральної влади врегулювати конфлікт на Сході України», «загроза повномасштабного вторгнення російських військ на територію південного Сходу України» – ще раз підтверджують базові потреби у безпеці.

Таблиця 3 - Що сьогодні понад усе викликає у Вас тривогу? % (2014, КМІС)

1	Зростання цін	65,2
2	Зростання тарифів і комунальних платежів	39,4
3	Нездатність центральної влади врегулювати конфлікт на Сході	35,3
4	Загроза повномасштабного вторгнення російських військ на територію південного Сходу України	33,5
5	Падіння курсу гривни	31,0
6	Рівень корупції	28,8
7	Банкрутство української економіки	27,0
8	Нездатність держави виплачувати пенсії і зарплати	20,8
9	Ризик втратити роботу	18,9
10	Зростання радикальних настроїв, здатних спровокувати масові безлади	14,3
11	Ризик заклику на військову службу особисто вас або ваших родичів	11,9
12	Недостатньо чітка позиція країн світової спільноти по відношенню до агресії Росії проти України	8,7
13	Падіння професіоналізму в органах державної влади	8,7
14	Зростання сепаратистських настроїв	7,4
15	Перспектива вступу в НАТО	5,4
16	Неможливість забрати свої заощадження з банків	3,4
17	Інше	2,7

Вияв чинників (як предметності) соціального незадоволення представлено у Табл. 4., дані з якої підтверджують положення про те, що в основі соціальної напруженості сучасного українського суспільства лежить незадоволеність базових (нагальних) людських потреб – чинники абсолютної

деривації: «низькі зарплати (пенсії, стипендії)», «високі ціни», «низький рівень соціальних гарантій (медичне обслуговування, забезпеченість дитячими закладами тощо)», «незахищеність простої людини перед владою, неможливість знайти правду у судах», «неможливість взагалі знайти роботу», «відсутність перспективи на майбутнє у дітей», «зневажливе ставлення представників влади до простих людей».

Таблиця 4 - Якщо вас не задовольняє ситуація у суспільстві, то що саме найбільш не задовольняє? (2013, Центр Разумкова) (%).

		%
1	Низькі зарплати (пенсії, стипендії)	74,1
2	Високі ціни	62,8
3	Низький рівень соціальних гарантій (медичне обслуговування, забезпеченість дитячими закладами тощо)	56,7
4	Корупція	38,8
5	Незахищеність простої людини перед владою, неможливість знайти правду у судах	30,4
6	Неможливість знайти хорошу роботу	27,0
7	Відсутність перспективи на майбутнє у дітей	26,4
8	Неможливість знайти роботу взагалі	23,4
9	Зневажливе ставлення представників влади до простих людей	24,3
10	Неможливість впливати на рішення, які приймає влада	17,2
11	Відсутність можливостей робити кар'єру, просуватися по службі без знайомих чи хабарів	14,3
12	Моральний занепад суспільства	11,9
13	Практична неможливість вести свій власний бізнес	8,3
14	Інше (що саме)	1,4

Втім, хоч і опосередковано, але важливими компонентами системи наявних життєвих потреб та цінностей сьогоденного українського соціума, виявлених завдяки інструментального засобу оцінки їх ступеню важливості є ті, що мають пряме відношення (взаємовплив) до рівня задоволення нагальних людських потреб у матеріально-економічному контексті: «міцна сім'я» (відсутність несприятливих зовнішніх чинників впливу), «міцне здоров'я» (спроможність матеріально вирішити цю проблему), «благополуччя

дітей» (матеріальний чинник), «матеріальний добробут» (матеріальний чинник), «суспільне визнання» (матеріальний чинник, соціальна інклюзія, самореалізація) (Табл.5.). Це цілком усталені постійні потреби та цінності сьогоденного українського суспільства. Нажаль, несподівано (з 2014 р.) цінністю та потребою став «мир» та «державна незалежність України» у зв'язку з проявами військового сепаратизму та агресією з боку Росії з усіма наявними системними наслідками (економічні, психологічні, культурні (соціальна поведінка)) для кожного із нас.

Таблиця 5 - Оцініть ступінь важливості особисто для Вас
(І с.в.= -2/2) (2016, Соціологічний моніторинг)

		І с.в
1	Міцна сім'я	1,82
2	Міцне здоров'я	1,81
3	Благополуччя дітей	1,7
4	Матеріальний добробут	1,67
5	Суспільне визнання	1,53
6	Державна незалежність України	1,52
7	Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	1,42
8	Сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві	1,38
9	Цікава робота	1,38
10	Національно-культурне відродження	1,28
11	Відсутність значного соціального розшарування	1,26
12	Підвищення освітнього рівня	1,25
13	Можливість висловлювати думки з політичних та інших питань	1,19
14	Розширення культурного кругозору	1,14
15	Демократичний розвиток країни	1,2
16	Можливість критики і демократичного контролю	1,02
17	Можливість підприємницької ініціативи	0,97
18	Участь у релігійному житті	0,41
20	Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій	0,11

Кульмінацією даного предметно-аналітичного поля, як в даній конкретності, так і в ширшому полі зору проблеми, є спроба вияву прямої причинності проявлення протестної поведінки (Табл.6.). У дослідженні та вимірюванні соціальної напруженості цей корелят причинності проявів протестної поведінки є одним із ключових завдань, що відображає мету дослідження. Звісно, єдиним інструментальним компонентом досягти її не є можливим і коректим, однак, пізнавальний потенціал даного інструментального засобу (Табл.6.) розкриває певні можливості концептуалізувати пізнавальну модель виміру соціальної напруженості. Результати проведеного заміру показують, і підтверджують положення про те, що саме ризики погіршення життєво-матеріального становища: «різке зниження рівня життя», «невиплата зарплат (пенсій, стипендій тощо)»,

«погіршення становища», «різко піднімуться ціни», «підніметься плата за комунальні послуги», «зростання безробіття» становлять своєрідний причинний базис прояву протестності.

Таблиця 6 - Що може спонукати особисто Вас вийти на вулицю з виявом протесту (2013, Центр Разумкова)

		%
1	Різке зниження рівня життя	34,6
2	Ніщо не спонукає мене брати участь в акціях протесту	34,4
3	Якщо не буде виплачуватися зарплата (пенсія, стипендія тощо)	31,8
4	Якщо влада прийме рішення, що погіршує становище соціальної групи, до якої я належу	23,9
5	Якщо різко піднімуться ціни	21,2
6	Якщо у країні зростатиме безробіття	18,9
7	Якщо підніметься плата за комунальні послуги	17,5
8	У разі утисків демократії, наступу влади на права людей	13,1
9	Якщо треба буде підтримати дострокову відставку Президента Віктора Януковича	8,7
10	Якщо знеціниться гривня	7,7
11	якщо закриють телеканал (газету, радіоканал), який мені подобається	2,1
12	Якщо російській мові буде надано статус державної	5,7
13	Якщо влада переслідуватиме політиків, яких я підтримую	4,5
14	Якщо влада не призначить вибори там, де вони не відбулися чи сфальсифікує їх	5,0
15	Якщо Україна приєднається до митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном	4,5
16	Якщо Україна приєднається до НАТО	3,2
17	Інше	1,6
18	Якщо Україна приєднається до ЄС	1,1
19	Якщо російській мові не буде надано статус державної	0,9

Однак, це тільки елемент (хоча і головний) «цілого» (механізму становлення відкритого протесту), але ще не є його приводом. Незадоволеність соціальних потреб слід вважати необхідною, але не достатньою умовою виникнення соціального конфлікту. Соціальну напруженість слід віднести до такого типу явищ, котре не може розглядатися в лінійному причинно-наслідковому аспекті. Це – інтегральне поняття (типу ризик, щастя), що характеризує інтегральність багатьох складових. Вона є «суб'єктивною», оскільки є феноменом суспільної свідомості. З іншого боку, вона і «об'єктивна», оскільки є реально присутньою за певних умов, є реакцією впливу об'єктивних факторів і реалізується в деструктивній поведінці масовості учасників соціальних взаємодій.

Як свідчить історичний досвід, соціальні проблеми, якими б гострими вони не були, далеко не завжди стають підґрунтям для її кульмінаційного загострення та виникнення соціального конфлікту. Факт, що в історії було немало періодів, коли люди жили у найбільших злиднях, проте не повставали на знак протесту. Певною мірою це стосується і нашого сьогодення. Як і емпіричні спостереження, так і здоровий глузд передбачають, що індивіди спроможні впродовж тривалого часу перебувати у напрузі, не вступаючи при цьому в конфлікт. Для прикладу, за останні 25 років ВВП України впало на третину (близько 35%), що у свою чергу вдарило по життєвому рівню населення. «Український парадокс» (хоча, мабуть, його можна назвати не тільки «українським») заключається у тому, що протестні настрої не завжди ведуть до реальних протестних акцій.

Однак, ми ще раз переконуємося, що заміри рівня становища населення, і не в скільки в аспекті рівня «якості життя», скільки в реалізації базових нагальних життєвих потреб та абсолютної депривації, є необхідним інструментальним компонентом у системі побудови пізнавальної моделі та методики виміру соціальної напруженості.

Як бачимо, це суб'єктивне відчуття незадоволеності по відношенню до свого сьогодення набуло все більше чинників. Слід зважати на розвиток феноменів «суб'єктивного зубожіння», високого рівня деморалізованості населення [4] тощо. В цій системі, «потреби» відносяться до основних людських запитів, таким як: комфортність від достатку (точніше відсутність дискомфорту від недостатку), статусна самоідентичність, безпека. Потреби, у даном випадку базисні потреби, носять універсальний характер і дозволяють побачити глибші коріння соціально-економічних, соціально-політичних суперечностей (напруженості). Задоволення базисних потреб є сутнісно важливим для стійкого розвитку і соціально-політичної стабільності. Якщо соціальні групи не можуть задовольнити свої основні потреби через існуючі правові норми і інститути, то вони прагнуть до їх задоволення за межами інститутів. Ситуація їх хронічного незадоволення призводить до погіршення соціального самопочуття громадян, що може виступати однією з передумов для виникнення соціальної напруженості. Це і пояснює появу та зростання протестного потенціалу, санкціонованих і несанкціонованих протестів.

Екстраполюючи дані положення на практичний рівень, можна відповідно виділити типові схеми формування деприваційного синдрому (і абсолютної, і відносної депривації). Це – ситуація, при якій люди втрачають необхідні ресурси і позбавляються можливості підтримувати звичний спосіб життя; відбувається «депривація життєвих стандартів» (або часто називають абсолютною депривацією). Це – ситуація, коли нові ідеї і цінності формують нові життєві стандарти, підвищені домагання і надії, але в реальності люди не володіють достатніми ресурсами для реалізації своїх претензій. Це приводить до «депривації надій». Це - ситуація, коли очікування, що сформувалися, і надії на першому етапі підкріплюються певними можливостями і забезпечуються адекватним рівнем ресурсів. Проте надалі реальність все більш розходиться з очікуваннями: можливості і ресурси

уповільнюють темп свого зростання, тоді як домагання продовжують рости. Цей тип ситуації говорить про «депривації очікуваного темпу змін» [5].

Таким чином концепції базисних людських потреб та депривації свідчать про незадоволеність широких верств населення власним статусом, умовами життя і відсутністю засобів для задоволення зростаючих потреб. Ознаками соціальної напруженості, пов'язаними із змінами, що відбуваються в даний час, в якості і рівні життя населення, з цієї точки зору, можна було б вважати, принаймні, наступні: очікування більшістю населення консервації або погіршення свого нинішнього важкого положення; заклопотаність певної частини дорослого населення неможливістю для їх дітей здобути серйозну освіту; наростання у певної частини населення страху убогості в старості; незадоволеність частини населення регіональною диференціацією рівня і якості життя; хворобливе сприйняття частиною населення зміни соціального статусу і т.п

Висновки. Соціальна напруженість може бути визначена як одна з інтегральних характеристик соціально-економічного розвитку і має складну внутрішню структуру, яка включає в себе широкий спектр, і перш за все таких факторів, як: незадоволення життєвими умовами, суб'єктивна оцінка населенням соціального та економічного становища країни, матеріальний добробут сімей, політична ситуація. Рівні розвитку соціальної напруженості залежать від незадоволеності населення, обумовленої невідповідністю між їх перевагами, очікуваннями, потребами і реальним положенням справ. Це відбивається в оцінках незадоволеності респондентів якістю їх життя і соціальним благополуччям.

Незадоволеність соціальних потреб слід вважати необхідною, але не достатньою умовою виникнення соціального конфлікту. Як і емпіричні спостереження, так і здоровий глузд передбачають, що індивіди спроможні впродовж тривалого часу перебувати у напрузі, не вступаючи при цьому в конфлікт. Можна сказати, що соціальна напруженість обумовлена суперечностями в ціннісних орієнтаціях і соціальних установках індивідів соціальних систем, розривом між очікуваним і реалізованим неспокоєм, переживанням про завтрашній день. Але, щоб стати детермінантою соціального конфлікту, соціальні проблеми повинні отримати специфічну форму соціальних ризиків.

Список використаних джерел:

1. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. ред. О. Іваненко.- К.: Основи, 1999. - 726 с. , 583
2. Сірий Є.В. Проблемні сторони дослідження соціальної напруженості українського суспільства//Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. – Київ; Одеса: Типографія «Айс Принт», 2016. – № 1/2 (29/30). – С. 82-88.
3. Сірий Є.В. Теоретичні засади системного аналізу та побудови концептуальної моделі соціальної напруженості. //Evropský politický a právní diskurz. 2017. Volume 4 Issue 1. p.114-118.

4. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування // Українське суспільство: десять років незалежності (соціол.моніторинг та коментар науковців) / За ред д.е.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. - К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. - 662 с. - С. 188-200.
5. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют. - СПб.: Питер, 2005. - 461 с.

Отримано 10.03.2017

УДК - 316.47

Судакова В.М.

Інституту культурології НАМ України, доктор філософських наук, завідувач відділом

СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ ПРОСТОРІ КУЛЬТУРИ: ПРОБЛЕМА АНАЛІЗУ ІНТЕГРАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НОВІТНІХ ПРАКТИК МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Стаття присвячена визначенню теоретичних засад аналітичного соціологічного підходу до дослідження інтегративного потенціалу мультикультуралізму як онтологічного базису посилення соціальної солідарності та культурної єдності сучасних індивідуальних та колективних соціальних практик.

Ключові слова: мультикультуралізм, культурний простір, культурна єдність, соціальна солідарність, моделі мультикультуралізму, культурна глобалізація.

Статья посвящена определению теоретических оснований аналитического социологического подхода к исследованию интегративного потенциала мультикультурализма как онтологического базиса усиления социальной солидарности и культурного единства современных индивидуальных и коллективных социальных практик.

Ключевые слова: мультикультурализм, культурное пространство, культурное единство, социальная солидарность, модели мультикультурализма, культурная глобализация.

In the article presented innovative scientific analytical sociological approach which creates opportunity to understand and to research the specific characteristics of the integrative potential of the new multicultural social practices in the contemporary globalized sociocultural space. The cognitive status of the